

ЛАЛЧЕВ, Драгомир (*Благоевград, България*)

ДРЕВНИ ПИСМЕНИ ПАМЕТНИЦИ, ОТКРИТИ В СКАЛНО СВЕТИЛИЩЕ В ЮГОИЗТОЧНА ТРАКИЯ

Ancient written monuments found in a rock sanctuary in Southern Thrace

The article presents the phonetic deciphering and lexical segmentation of texts of epigraphic monuments which can be defined as Proto-Phrygian. For certain phonemes, morphemes and separate words in them there are correspondences in previously studied Old Phrygian and New Phrygian monuments

Keywords: Phrygian, Proto-Phrygian, Old Phrygian, New Phrygian, phonetic deciphering, lexical segmentation

1. Въведение

Предмет на научното съобщение са група скални надписи в светилище, намиращо се в Тракия. Откритието е резултат от мои дългогодишни теренни наблюдения [1: 103-112] в Сакарския мегалитен район, разположен между долните течения на реките Марица и Тунджа, при днешната българско-турска граница. Областта попада в територията на някогашното Одриско царство VII – IV пр. Хр., чието ядро приблизително се е намирало в Югоизточна Тракия и е обхващало земите около планините Странджа, Сакар, долините на реките Марица, Тунджа и Арда с Адрианополското поле. Повечето от надписите са кратки, съдържат по 5-6 буквени знака, които обаче са издълбани с едри и масивни щрихи, чиято средна височина варира между 25-30 см, а в отделни случаи достига до 50 см. Според нас, тези паметници са с прафригийска писменост. До този момент е обнародван само графитният паметник от село Ситово,

Пловдивско, за който също се предполага, че е с фригийски произход [2:144-148]. Поради невъзможност за публикуване на целия теренен епиграфски материал от Сакар планина [3], тук се спирам само на един от надписите, намерени в светилището при връх Вишеград [4].

2. Описание на светилището

Новооткритото светилище се намира югоизточно, 15 км от Тополовград, в подножието на най-високия връх Вишеград (856 м) в Сакар планина. Предполагаме, че по-старото, тракийско име на върха е *Аврџлева* [5:55-59]. За това име намираме антропонимни паралели в областта Лаодикия в Мала Азия [6:679]. На върха личат останки от антична крепост и фрагменти от две малки сводести, зидани гробници. Светилището се намира под върха, на малка горска поляна с масивна скала, която има приблизителни размери: дължина 3 м, ширина 3.60 м и височина около 2.50 м. От юг скалата наподобява кръстообразно разсечена правоъгълна канара, която се състои от четири безформени гранитни блока, разположени почти симетрично един върху друг. От изток, около скалата има разхвърляни по-малки плоски блоково, може би остатък от каменни стъпала. На скалния връх личат няколко изкуствени вдлъбнатини, вероятно остатък от някакви подпори за закрепване на оброчни плочки. Не се забелязват следи от едикула (чучур) за оттичане на жертвената кръв, освен една малка вдлъбнатина, наподобяваща ботрос (жертвена ямка). В центъра на светилището се оформя едно затворено пространство, вероятно теменос (двор), с размери около 7.5x10 м. В него се намират разхвърляни малки камъни, може би останки от ограда. Входът на светилището вероятно е бил в долния, южен край на полянката, където има слаби следи от разрушен долмен. Източно от централната скала, около пресъхнал поток, личат следите на други две разрушени, малки долмена. В западното подножие на скалата беше открита мраморна култова плочка с полуелипсовидна форма, издълбан улей и асиметрични кръгли вдлъбнатини.

Мегалитните паметници в Сакар, Странджа и Източни Родопи се намират в т.нар. трако-фригийска контактна зона на племената около Пропонтида и Хелеспонта [7:17-21]. Тези паметници са проучени в

контекста на топонимното пространство на Древна Тракия и Анатолия [8:32-170], където има множество останки от светилища, долмени, кромлехи и жертвени камъни [9:83-88; 135-137]. Освен това в местността Палеокастро [10:173-421], западно, 4-5 км от Тополовград и северно, 15 км от връх Вишеград, се намира едно от по-известните тракийски светилища с каменни дискове, които имат аналогични образци в Гърция, Мала Азия и Кавказ [11:15-22].

3. Лингвистична археология на паметника

Текстът съдържа общо десет знака с лява ориентация на азбучно изписване, което го доближава повече до палеофригийските документи от Западна Мала Азия [12:125]. Освен фотографиите, естампажът, който направихме, дава една допълнителна възможност за фонетична разшифровка и лексикална сегментация на текста [13:799-815]. За някои фонемни и морфемни варианти в думите намираме множество паралелни образци в старофригийски и новофригийски писмени паметници, изследвани досега в Мала Азия от много учени [14:53-54].

Паметникът от светилището при Вишеград е палеофригийски, едноредов надпис с монументални буквени знаци. Въпреки значителната му повреденост, налице са някои опорни точки, въз основа на които можем да възстановим три негови съставни части (виж фигурата от естампажа).

Първата самостоятелна дума я идентифицираме като относително местоимение “който” *ios*, номинатив, м.р., ед.ч. Тя е начална част на един вотивен надпис или елемент от апотропеична формула.

Обичайна практика при този тип лексикални формули във фригийския език е те да се намират в самото начало на сложни съставни изречения, както е видно при израза *yostumog* в документа от Даскилейон; при *josniyart* (ред 8) и *yosisekosos* (ред 13) на плочата от селището Везирхан в Западна Мала Азия [15:23-25]. Същият автор в другата си студия уточнява, че относителното местоимение *jos/los* е със запазен начален *j* във фригийски, докато в писмения старогръцки местоимението се е обособило в графичен вариант *ós* [16:499]. Примери с начална позиция на местоимението има изобилно във фригийските паметници в цитирания Корпус на Клод Брик.

Дешифровката на следващата дума е затруднена поради силна повреденост на вертикалния щрих в знак № 4. Тук бихме могли да търсим един глаголен елемент. Вероятната му функция е сказуемо в предполагаема предикативна синтагма със значение “който е (принадлежи, посвещава се на...)”.

За следващата трета (последна) дума в текста може да се предполага, че е теоним *iprtiu* в номинатив, ед.ч., ж.р. Паралелни примери с окончание *-tiu* откриваме във фрагментите *vaу iprtiuау* (прилагателно в датив, ед.ч.ж.р.) и *iprtian egotan* (акузатив, ед.ч., ж.р.) – и двете от текста върху плочата от Везирхан (М. Азия). Падежната съгласуваност е ясно изразена в този паметник и той се явява надежден паралел за изясняване граматичните особености на надписа от Вишеград. Сходните черти между фрагментите в двата паметника са очевидни и това е категорично свидетелство за някогашни териториални контакти между античните племена в областите Тракия и Витиния, наричана още Мала Фригия в Северозападна М.Азия. Известно е в науката, че през първата половина на I хилядолетие пр.Хр., тук са нахлували от Тракия битини и мизи през Хелеспонта и Пропонтида. Несъмнено инвазията им във фригийските земи около река Сангариос (Омир, Илиада 3, 184) ни дава основание да мислим за съществуването на разширена зона на културно взаимовлияние. Това се потвърждава и от географската близост между светилището от Вишеград и главните палеофригийски обекти около селищата Даскилейон, Везирхан и Юучек в Северозападна М.Азия. Изглежда това е довело до разпространение и на езическия култ към “богинята майка”. Някогашният фригийски култов център Гордион и градът на Мидас съдържат обилни документални данни за теонимната дистрибуция в региона.

При село Ситово в Родопите през 1929 г. бе открит от Ал.Пеев първият парафригийски графитен надпис, в който, по-късно, Л.Баюн и Вл.Орел се опитаха да търсят теонима *ipta* във вариантите: *iptiu*, *iptin*. Тези форми показват сходство с тракийския теоним (H)εpta, (H)ipta и палеофригийското име *eta* /G-112/ < *epta* [17:198]. В текстовете на орфическите химни също се споменава езическия теоним Хипта /Ипта/ като “хтонична богиня майка” и мнима дойка на Вакх. Там тя се свързва със “свещената” планина Ида във Фригия и планината Тмол в областта

Лидия по повод Сабазиевите нощни мистерии. Тези нощни порочни “тайнства” са били съпровождани от скверни, сексуални танци, пиянски оргии и кървави жертвоприношения, поднасяни в трансово, истерично изстъпление пред езическите идоли. Демоничните и бесовски ритуали на орфизма при древните непокръстени елини, фриги и траки е бил строго осъждан и заклеймяван от св. апостоли на ранната християнска църква през I век сл.Хр. В книгата Апостолски послания четем следните думи: “Вършихте волята на езичниците, като се бяхте предали на разпътство, похоти... пиянство, срамни гощавки и препивки и на нечестиво идолослужение; те ще дадат отговор на Оногова, Който е готов да съди живи и мъртви... Но близо е краят на всичко” [18:3-7]. Във връзка със Сабазиевите нощни шествия, Ал.Фол напомня, че “тъкмо от Сарди при планината Тмол / дн. Боздаг е и най-ранният надпис за Сабазиевите мистерии” [19:162]. Теонимът Ипта е отбелязан и в лидийските надписи от Айязвиран, Кула и Гьолде (античната Колоида) [20:232-264]. Областта Лидия е съседна на Мизия в Западна Мала Азия, която е недалеч от Тракия. Това е дало основание на В. Георгиев да посочи теонимните форми Епта-, Ептн-, Непта като безспорно тракийски [21:54-55].

Паралелен граматически корен се съдържа в ръкописи на коментара на Прокъл към Тимей, където кърмачката на детето Дионис е назована Ипта [22:76]. При цитирането на Кречмер, Дечев [23:167] отбелязва сходството в общия граматически корен на анатолийската “богиня майка” и нейните тракийски корелати. Подобен корен се съдържа и в личното име Иптас, регистрирано в малоазийската антропонимия [24:481]. Тази граматическа основа е втори компонент в композитни топоними от Тракия: Βουρδ – επτω (Proc.al. IV, 11= Н. 147,4), Burd – iptā (ItA 137,2; 231,6) [25] топоним на левия бряг на река Хеброс при Свиленград (местността е до Сакар планина в Югоизточна България – бел. в скоби е моя Д.Л.). Според Гиндин, случаите на композитни имена с втори компонент (Н)Епта- са често срещани. Това е теофорично име или апелатив със значение “бог”. Според него, то се среща и в други примери: Епта / ε-κευξος, Ептн – Πους и др. [26:77].

Името на “богинята майка” от анатолийския пантеон Ипта / Εἰпта е анализирано от Кречмер, който го съпоставя с хет. Нepit (Hirpit). Тази форма, според автора, е преминала в хуритски език като название на

хето-лувийска богиня. Нейното име се свързва с Теššur – името на бога на гръмотевиците [27:77]. Текстът на паметника от Вишеград съдържа някакво кратко посвещение или посочва принадлежност. Но в този случай падежните флексии трябвало да показват датив или генетив, а такива тук не се забелязват. По-вероятно е редът да завършва с цялостна номинативна форма *nīrtiū*. В такъв случай приблизителното дешифриране би било следното: *ios* [?] *nīr* [] *tīu* със значение “който [е, стои пред, принадлежи на] Нипта /Ниптий””. Това за сега остава само една хипотеза.

Трудно е да се даде категорична датировка на паметника. Но като изхождаме от палеографските особености на буквите и близостта на обекта до най-западните и северозападни палеофригийски надписи, открити между Пропонтида и Сангариос, бихме могли да посочим приблизителна хронология на паметника около VII – VI в.пр.Хр.

Вероятно скалата в малкото светилище от Вишеград олицетворява античния мегарон, който е познат още от микенско време [28:19]. Д. Котова допуска, че първообразът на мегарона е в пещера и скала, което се вписва в традициите на скалните съоръжения в Делфи. В своето изследване на античните литературни източници за мегароните [29:84] тя ги посочва като култови съоръжения, оградени със сухи каменни зидове. Те били разположени по високи планински места и в тях се почитали и хтонични божества. За локализацията на мегароните в открити местности споменават Херодот (Hdt. VI 134), Порфирий (Porph. De antronympharum 6) (Pans. VIII 37, 8-10), а Омир (Hom. Od. II 94, XVII 604), ги посочва като помещения [30]. В теменоса (дворното пространство) на вишеградското светилище са открити цилиндрични камъни, които вероятно са остатък от итифалически мистериални обреди, свързани с култа към Дионис и Кибела. По-късно, през епохата на Османската империя, поради турското невежество, тези камъни в Мала Азия са били повторно използвани вместо надгробни паметници, без да се разбира тяхната скверна символика. Блудната мерзост на подобни каменни идоли в Палестина е била осъждана и в книгата на старозаветния пророк Йеремя (Гл.2:27). В съобщението за развратните ритуални шествия Тесмофории и Скирофории, дадено в схолиона (ред 15) от Павзаний (IX 8,1), се посочва евфимистичния израз *τὰ πλάσματα ἑκεῖνα* “онези известни срамни изображения за които е неприлично дори да се говори”.

Тук схолиастът изказва своето оправдано възмущение от сквернотата на паганистичната оргийност, с която е била принудена да се бори раннохристиянската църква [31]. Това може да се прочете в текстовете на св.Евангелие и в Апостолските послания: “Както Содом и Гомора и околните градове, които по същия начин като тях блудстваха и налитаха на друга плът, станаха за пример с това, че бидоха наказани с вечен огън, – също тъй ще бъде и с тия, които, блънувайки като насъне, скверният плътта... те са безводни облаци, носени от ветрове, есенни дървета безплодни, дважд умрели, изкоренени, свирепи морски вълни, които разпенят срамотиите си, звезди скитници, за които мракът на тъмнината е навеки запазен. За тях е пророкувал и Енох, седмият от Адама, като казва: ето, иде Господ с десетки хиляди Свои свети Ангели, за да извърши съд над всички и да изобличи всички нечестивци между тях за всички дела, които са извършили с нечестия си” (Съборно послание на св. ап. Иуда, Гл.1: 7-15).

Макар и с внушителни размери на буквите, паметникът от Вишеград все пак се оказва твърде кратък, за да правим мащабни езикови и исторически изводи. Възможно е върху скалата на това светилище да е горял ритуален огън. Този тип езически каменни олтари е характерен за култа към “богинята майка” в Балкано-Малоазийския ареал.

С новооткритите паметници от Тракия, сега имаме възможност да запълним едно празно досега място в миграционното трасе на фригийските етнокултурни транскации между Мала Азия, Тракия и Македония. Дали ще се потвърди тезата на Херодот за прародината и посоката на миграция на бригите (фриги) от Македония към М.Азия, на този етап на проучвания не можем да говорим. Точен отговор е възможен едва когато завършат комплексните проучвания по този въпрос не само в М.Азия, но и на територията на България, Гърция и Македония. Миграционната теория се нуждае от повече нови факти и доказателства.

Етническата циркулация между Тракия и Западна Фригия, от двете страни на Пропонтида, несъмнено е довела до хетерогенност и дифузно проникване в графическите системи и културните традиции между древните етноси. Следователно азбуката, на която са написани паметниците във Вишеград, е с частична графическа автономия, макар да има и своите локални архаични особености. Надявам се, че следващите публи-

кации ще хвърлят още светлина върху тъмните периоди от историята на Тракия, Егея и Мала Азия през I хилядолетие пр.Хр.

Бележки и литература

1. Laltschev, D. 1999. Neue Sprachzeugnisse der Substratponymie für die ethnische Translokation der brigitischen (phrygischen) Stämme in vorzeitlichen Makedonien, Thrakien und Kleinasien. – In: Archiv für bulgarische Philologie. Band III. Studia linguistica. In Honorem I.Duridanov. Sofia Univ. Verlag “St.Kliment Ochriski”, – s.103-112.

2. Bayun, L., Orel V. 1991. The inscription from Sitovo. – Orpheus Journal of Indo-European and Thracian Studies 1, – p.144-148.

3. В съседна на светилището местност, открит х запазено изображение от кадуцей на Хермес, издълбано върху единична скала. Това може би е свидетелство за съществувал някога трако-елински емпорион в близост до Адрианопол и старите търговски пътища по долините на Марица и Тунджа.

4. По-нататък означавам съкратено паметника със сигнатура Th03, според възприетата от Вл.Орел сигнатурна система в публикацията му “The Language of Phrygians” Delmar, New York, 1997. – Запазвам правото си на пълна резервираност относно твърдението му за “фригийския” произход на посочения от него надпис Th02, открит твърде отдавна при село Кьолмен, Варненско (Източна България). Шрифтовата система на този паметник се отличава с късна хронология и той не е фригийски, а най-вероятно гръцки.

5. Laltschev D. 1984. Two local names of Southeast Thrace: Avroleva and Panis. – Linguistique balkanique №4. Sofia.– p. 55-59.

6. Zgusta L. 1964. Kleinasiatische Personennamen §11. Praha. – s.679.

7. Фол Ал. 1990. Политика и култура в Древна Тракия. София, – с.17-21; 92-94; Тракийският орфизъм. София, 1986 - с.150-152.

8. Венедиков И. 1982. Тракийската топонимия в движение. Населението на Югоизточна Тракия. В: Тракийски паметници 3. Мегалитите в Тракия 2. София,– с. 32-170.

9. Фол В. 2000. Мегалитни и скално-изсечени паметници в Древна Тракия. София,– с. 83-88, 135-137.

10. Делев П. 1982. Сакар планина в Източни Родопи. – В: Тракийски паметници 3. Мегалитите в Тракия 2. София, – с.173-421.

11. Сб.Тракийски паметници 2. Тракийски светилища. София 1980, с. 15-22, 142-150, 173-178; Найденова, В. 1986 Скалните светилища в Тракия. В: Втори национален симпозиум “Поселищен живот в Тракия”. Ямбол, 15-28.

12. Brixhe Cl. 1996. Les documents phrygiens de Daskyleion et leur éventuelle signification historique. – *Kadmos* Bd 35, – s.125. Според Брикс, една трета от палеофригийските документи са с лява графическа ориентация.

13. Lalchev D. 2002. Newly Discovered Rock-Cut Sanctuaries with Old-Phrygian Inscriptions in the Sakar Mountain (South-Eastern Bulgaria). – In: Eighth international Congress of Thracology. Thrace and the Aegean. Vol.II. Sofia, – p. 799-815.

14. Brixhe, Cl. and M. Lejeune. 1984. Corpus des inscriptions paléo-phrygiennes. T.1-2 Paris; Orel, Vl. 1996. The West Phrygian inscription from Ikiztepe. – *Kadmos* Bd. 35, p.53-55; Bayun, L. and Orel, Vl. 1988. The Moesian inscription from Uyuëik. – *Kadmos* Bd. 27, №2, 132; Neumann, G. 1997. Die zwei Inschriften auf der Stele von Vezirhan. – In: *Frige frigio. Consiglio nazionale delle ricerche. Roma*, 17-18; Neumann, G. 1988. Phrygisch und Griechisch. Wien, s. 6-7. – Österreichische Akademie der Wissen-Schaften, phil.-hist. Kl., Sitzungsberichte, 499. Band; Bakir, T. and R. Gusmani. 1991. Eine nene phrygisch Inschrift aus Daskyleion. – *Epigraphica Anatolica*. Heft 18, s.161.

15. Neumann, G. 1997. Die zwei Inschriften auf der Stele von Vezirhan. – In: *Frige frigio. Consiglio nazionale delle ricerche. Roma*, 23-25.

16. Neumann, G. 1988. Phrygisch und Griechisch. Wien, s. 6-7. – Österreichische Akademie der Wissen-Schaften, phil.-hist. Kl., Sitzungsberichte, 499. Band.

17. Bayun, L. and Orel, V. 1988. Jazyk frigijskih nadpisej kak istoriceskij istocnik. I. *Vestnik drevnej istorii*, №1, 4. 198.

18. Из Първо съборно послание на св.ап.Петър, гл.4: 3-7.

19. Фол, Ал. 1994. Тракийският Дионис. Кн. 2. Сабазий. София, с. 162.

20. Eisele, T. 1909. Sabazios in: Roscher W.H. (Hsg.). *Lexikon der griechischen und römischen Mythologie* (1884-1937) IV. 232-264.

21. Георгиев, В.И. 1977. Траките и техният език. София, с.54-55.

22. Kretschmer, P. 1927. *Mythische Namen* (17.Hipta). — Glotta, Bd. 15, s.76.

23. Detschew, D. 1957. *Die thrakischen Spracheste*. Wien, 167.

24. Zgusta, L. 1964. *Kleinasiatische Personennamen*. Praha (§481).

25. ItA – *Itinerarium Antonini Augusti*. – In: K.Müller. 1916. *Itineraria Romana*. Stuttgart.

26. Gindin, L.A. 1981. *Drevnejšaja onomastika vostoènyh Balkan*. Sofia, 77.

27. Kretschmer, P. 1927. Цит.съч., с. 77.

28. Dietrich, B. 1986. *Tradition in Greek Religion*. Berlin — New York. P.19.

29. Котова, Д. 1995. Тесмофории. Женски празничен комплекс. София, с.84.

30. Пак там, с. 15, 19, 36, 55.

31. Pansanias, *Graeciae descriptio*, ed. M.N.Rocha – Pereira. I – III. Leipzig (Teubner) 1973-1989.

Доц. д-р Драгомир Лалчев, преподавател по съвременен български език в Югозападния университет „Неофит Рилски“ – гр. Благоевград